

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32782/392245>

Котвяковський Ю. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету*

Бойко В. Б.,
*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету*

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

ON THE ISSUE OF THE ESSENCE OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE

У статті авторами досліджується сутність принципу верховенства права у цивільному судочинстві України та його реалізація на стадіях звернення особи з позовом, відкриття провадження у справі та підготовки справи до розгляду по суті. Зміст принципу верховенства права авторами розглядається на основі аналізу підходів до його розуміння вітчизняних науковців, позиції Конституційного Суду України та положень висловлених Венеціанською комісією у прийнятих нею документах. Положення чинного Цивільного процесуального кодексу України, що регламентують підготовку цивільної справи до судового розгляду аналізуються з позицій складових принципу верховенства права, які розкриваються у Контрольному списку по верховенству права прийнятому Венеціанською комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р.

Розкриваючи зміст законності, як складової принципу верховенства права, автори вказують на можливість застосування судом під час розгляду справи норм Конституції України, як норми прямої дії, у разі, коли суд приходить до висновку про суперечність Конституції України закону чи іншого нормативного акту, які підлягали б застосуванню у даних правовідносинах.

Аналізуючи правову визначеність, як складову принципу верховенства права, в контексті цивільного судочинства авторами звертається увага на принцип *res judicata*, який передбачає необхідність дотримання остаточного рішення, якщо немає достатньо вагомих причин для його перегляду.

Реалізація принципу попередження зловживання повноваженнями як складового елементу верховенства права в контексті початкових стадій цивільного судочинства авторами розглядається через забезпечення учасникам справи права на оскарження постановлених судом ухвал.

Рівність всіх перед законом та відсутність дискримінації, як складові верховенства права, закріплені в ряді норм Цивільного процесуального кодексу України та реалізуються на стадії підготовки справи до розгляду шляхом надання учасникам справи права викладення своїх вимог, заперечень, аргументів та міркувань у заявах по суті спору тощо.

В частині реалізації принципу доступності правосуддя авторами вказується на доцільності запровадження спрощеного механізму звернення до суду у малозначних справах.

Ключові слова: *верховенство права, цивільне судочинство, підготовче провадження, відкриття провадження у справі, законність, правова визначеність, доступ до правосуддя.*

In the article, the authors explore the essence of the principle of the rule of law in civil proceedings and its implementation at the stages of filing a claim, opening proceedings and preparing the case for consideration on the merits. The content of the rule of law principle is considered by the authors based on the analysis of approaches to understanding domestic scientists, the position of the Constitutional Court of Ukraine and the provisions expressed by the Venice Commission in its adopted documents. The provisions of the current Civil Procedure Code of Ukraine, which regulate the preparation of a civil case for trial, are analyzed from the standpoint of the components of the rule of law principle, which are disclosed in the Rule of Law Checklist adopted by the Venice Commission at the 106th plenary session on March 11-12, 2016.

Revealing the content of legality as a component of the principle of the rule of law, the authors point to the possibility for the court to apply, when considering a case, the norms of the Constitution of Ukraine as norms of direct action if the court concludes that a law or other normative act that would be applicable in these legal relations contradicts the Constitution of Ukraine.

Analyzing legal certainty as a component of the principle of the rule of law, in the context of civil proceedings, the authors draw attention to the principle of *res judicata*, which provides for the need to comply with the final decision if there are not enough good reasons for its revision.

The implementation of the principle of preventing abuse of power as an integral element of the rule of law, in the context of the initial stages of civil proceedings, is considered by the authors by providing the participants in the case with the right to appeal against court rulings.

The equality of all before the law and the absence of discrimination as components of the rule of law are enshrined in a number of norms of the Civil Procedure Code of Ukraine and are implemented at the stage of preparing a case for consideration by providing the participants in the case with the right to present their claims, objections, arguments and reasoning in statements on the merits of the dispute, etc. d.

In terms of the implementation of the principle of accessibility of justice, the authors point out the expediency of introducing a simplified mechanism for applying to the court in minor cases.

Key words: *rule of law, civil proceedings, preparatory proceedings, opening proceedings, legality, legal certainty, access to justice.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах неможливо уявити існування правової держави без реалізації принципу верховенства права у всіх сферах життя суспільства. Однією з найважливіших функцій державної влади є правосуддя, що спрямована на розгляд і вирішення спорів щодо прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави, а також застосування передбачених законом санкцій до осіб винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Стаття 129 Конституції України зобов'язує суддю при здійсненні правосуддя керуватись верховенством права, що свідчить про основоположний характер даного принципу у вітчизняній судовій системі. Принцип верховенства права належить до основних засад цивільного судочинства відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України, також ч. 1 ст. 10 ЦПК України закріплено обов'язок суду щодо необхідності керуватись принципом верховенства права при розгляді справ. Реалізація досліджуваного принципу створює умови для виконання завдань цивільного судочинства визначених у ст. 2 ЦПК України, щодо забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Поряд з тим, нормативне закріплення у цивільному процесуальному законодавстві даний принцип отримав лише з внесенням масштабних змін до ЦПК України у 2017 р., що дало новий поштовх для досліджень сутності даного принципу та його реалізації у сфері цивільного судочинства.

Стан опрацювання проблематики. Питання визначення змісту принципу верховенства права, реалізація його у сфері судочинства були предметом наукових пошуків ряду дослідників, серед яких: Г.П. Тимченко, Т.А. Цувіна, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, Д.Д. Луспеник, М.М. Ясинок, О. Л. Копиленко, О.В. Дем'янова, М.П. Курило та інші.

Аналіз норм чинного ЦПК України дозволяє зробити висновок про підвищення ролі стадії підготовчого провадження у цивільному судочинстві, оскільки на даній стадії здійснюється чітке визначення вимог та заперечень сторін, формується доказова база, остаточно визначається коло учасників справи та вчиняється ряд інших процесуальних дій спрямованих на подальше вирішення справи у відповідності до завдань цивільного судочинства.

Метою статті є дослідження принципу верховенства права у цивільному судочинстві України та реалізації його на стадії підготовки справи до розгляду.

Виклад основного матеріалу. Виконання визначеного завдання доцільно почати із з'ясування сутності принципу верховенства права та його складових елементів. В цій частині, як слушно зазначає Г.П. Тимченко, проблема полягає у відсутності єдності точок зору на елементи даного принципу та наявності надширокої сфери його реалізації [11, с. 234].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 р. вказує, що нормативною основою принципу верховенства права є положення ч. 1 ст. 8 Конституції України, яка передбачає панування права у суспільстві. На державу покладається обов'язок імплементувати його до правотворчої та пра-

возастосовної діяльності, насамперед до норм законів, зміст яких повинен бути проникнутий ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Важливим проявом принципу верховенства права є поширення його не тільки на норми законодавства, а й на інші соціальні регулятори – норми моралі, традиції, звичаї що були легітимовані суспільством. Зазначені елементи права спрямовані на досягнення ідеології справедливості. Принцип верховенства права передбачає судовий контроль що стосується питання втручання до сфери прав кожної людини. Тому здійснення правосуддя на засадах верховенства права судом забезпечує захист прав та свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави гарантованих Конституцією України, законами України [10].

О.В. Петришин, розглядаючи принцип верховенства права, вказує на доцільність його розгляду у двох аспектах: по-перше, у широкому значенні як принцип правової організації державної влади в суспільстві, у сенсі «верховенства права над державою»; по-друге, у вузькому розумінні, а саме у контексті співвідношення однорідних правових категорій – права й закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права [6, с. 24-25].

Науковець наголошує також на доречності включення даного принципу до сфери цивільного процесуального законодавства з огляду на такі його змістовні правові положення, як: а) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; б) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, установлених Конституцією України й законом; в) свобода договору; г) свобода підприємницької діяльності, не забороненої законом; г) судовий захист цивільного права й інтересу; д) справедливості, добросовісності і розумності [6, с. 31].

С.П. Погребняк виділяє формальне та матеріальне верховенство права. Він підкреслює, що формальне верховенство права означає передбачуваність дій держави. Це проявляється через режим законності. Матеріальне верховенство передбачає наявність однозначних стандартів

що виражають характерні риси чинного законодавства. У даному випадку верховенство права становить собою панування права певного змісту. Дослідник відносить до таких стандартів основні права людини та принципи природного права, такі як свобода, рівність, справедливості тощо. Тому верховенство права передбачає «імплементацию» до правотворчої та правозастосовної діяльності держави ідей соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [7, с. 30].

Важливе значення для розуміння принципу верховенства права має доповідь Венеціанської Комісії під назвою «Верховенство права», схвалена 25-26 березня 2011 р. У пункті 16 частини II доповіді зазначається, що принцип верховенства права необхідно розуміти як невід'ємну частину демократичного суспільства. Тому особи які наділені владними повноваженнями ухвалювати рішення, повинні ставитися до кожного з повагою, на основі рівності та розумності, відповідно до закону. Кожна особа повинна мати можливість оскаржити незаконність рішень у незалежному та незаангажованому суді відповідно до справедливих процедур [1].

У пункті 21 частини III вказаної доповіді наголошується на недостатності попереднього огляду документів, які містять посилання на поняття верховенства права для формулювання його ключових вимог та визначення даного поняття. Водночас наголошується, що до складу поняття верховенства права можуть бути включені такі конкретні вимоги, як: заборона свавілля, право на звернення з вимогою про відновлення права до незалежних суддів в доступних судах, юридична визначеність і рівність усіх перед приписами права [1].

Детальніше зміст верховенства права розкривається у Контрольному списку по верховенству права прийнятому Венеціанською комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р., де складовими принципу верховенства права визначено: законність, правову визначеність, попередження зловживання повноваженнями, рівність перед законом та відсутність дискримінації, доступ до правосуддя [2].

Саме з цих позицій, на нашу думку, доцільно проаналізувати положення чинного Цивільного процесуального кодексу України, що регламентують підготовку цивільної справи до судового розгляду.

Розкриваючи зміст законності, як складової принципу верховенства права, Венеціанська комісія ставить питання щодо наявності в державі писаної Конституції та відповідності їй законодавства держави [2].

Саме такий підхід у значній мірі реалізований вітчизняним законодавцем у ст. 10 ЦПК України. Встановлюючи у ч. 1 вказаної статті обов'язок суду керуватись принципом верховенства права при розгляді справ, в чч. 2-10 визначено порядок застосування судом законодавства при вирішенні цивільних справ. В цій частині на особливу увагу заслуговує положення ч. 6 ст. 10 ЦПК України, що передбачає право суду застосувати норми Конституції України, як норми прямої дії, у разі коли суд приходить до висновку про суперечність Конституції України закону чи іншого нормативного акту, які підлягали б застосуванню у даних правовідносинах, а також встановлює порядок ініціювання відповідним судом подання щодо вирішення питання про конституційність такого закону чи іншого нормативного акту. Варто відзначити, що остаточне вирішення питання про те, яка правова норма підлягає застосуванню до спірних правовідносин, відповідно до ст. 264 ЦПК України, здійснюється на стадії ухвалення рішення суду по суті спору. У рамках підготовки справи до розгляду судом не здійснюється вирішення спірних вимог по суті, натомість суд вирішує ряд процесуальних питань шляхом постановлення ухвал. Такі ухвали, відповідно до ч. 1 ст. 258 ЦПК України, є видом судових рішень і повинні відповідати вимогам верховенства права, законності та обґрунтованості встановленим ч. 1 ст. 263 ЦПК України.

На реалізацію законності, як складової принципу верховенства права спрямовані також положення ч. 8 ст. ЦПК України, що передбачають пріоритет дії міжнародного договору у разі, якщо його положення суперечать національним правовим актам.

Аналізуючи правову визначеність, як складову принципу верховенства права, в контексті цивільного судочинства варто звернути увагу на принцип *res judicata*, який передбачає необхідність дотримання остаточного рішення, якщо немає достатньо вагомих причин для його перегляду. У значній мірі, недопущення повторного перегляду справ, за якими вже було ухвалено

рішення, здійснюється на початкових стадіях процесу. Так, згідно ч. 1 ст. 186 ЦПК України, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі за наявності наступних підстав: є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами; є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

У разі встановлення аналогічних підстав після відкриття провадження у справі, в тому числі на стадії підготовки справи до розгляду, суд закриває провадження на підставі пп. 3, 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України. Наслідком постановлення ухвали про закриття провадження у справі, відповідно до ч. 2 ст. 256 ЦПК України, є неможливість повторного звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Такий підхід вітчизняного законодавця повністю узгоджується з практикою Європейського Суду з прав людини, зокрема у рішенні по справі «Христов проти України» Суд вказав: «принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata* тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі» [9].

Таким чином, забезпечення принципу *res judicata* здійснюється, як правило, на попередніх стадіях судового розгляду.

Розглядаючи принцип попередження зловживання повноваженнями як складовий елемент верховенства права варто відзначити, що у згаданому вище Контрольному списку по верхо-

венству права він розглядається, у першу чергу, через призму обмеження дискреційних повноважень органів виконавчої влади.

В контексті ж цивільного судочинства реалізацію даного принципу доцільно, на нашу думку, розглядати через забезпечення учасникам справи права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень. Таке право поширюється як на рішення по суті справи, так і на ухвали, в тому числі постановлені під час підготовки справи до розгляду, зокрема: пов'язані із забезпеченням позову та забезпеченням доказів; повернення заяви позивачеві (заявникові); відмови у відкритті провадження у справі; передачі справи на розгляд іншого суду; відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк; призначення експертизи тощо.

Отже, можливість апеляційного оскарження ухвал постановлених у процесі підготовки справи до розгляду є ефективним механізмом попередження порушень прав та інтересів учасників справи ще до ухвалення судом рішення по суті спору.

Серед складових верховенства права Венеціанською комісією виділяється рівність всіх перед законом та відсутність дискримінації [2].

Розвиваючи положення статей 21 та 55 Конституції України законодавець у статті 4 ЦПК України гарантує право кожної особи звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Повага до честі і гідності та рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом є однією з основних засад цивільного судочинства відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України. Цей принцип знаходить втілення у визначеному ст. 6 ЦПК України обов'язку суду поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак України. Рівність процесуальних прав сторін закріплена також у ч. 1 ст. 49 ЦПК України. Відповідні загальні засади цивільного судочинства реалізуються і на стадії підготовки справи до розгляду, про що свідчить надання сторонам та третім особам права щодо викладення своїх вимог, заперечень, аргументів та міркувань у заявах

по суті спору; можливості щодо застосування заходів забезпечення позову та вжиття заходів зустрічного забезпечення тощо.

Характеризуючи доступ до правосуддя, як складову верховенства права. Венеціанська комісія торкається досить широкого кола питань [2]. В контексті стадії підготовки справи до розгляду в цивільному судочинстві варто звернути увагу на такі аспекти доступності правосуддя, як: прозорість розподілу справ між суддями, підстави для відводу складу суду, а також питання доступності правової допомоги та розумна формалізованість процесу, що не створює зайвих перешкод для звернення до суду.

Варто відзначити, що визначений ст. 14 та 33 ЦПК України автоматизований порядок розподілу справ засобами Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи є досить прозорим та забезпечує неупередженість при визначенні судді чи складу суду для розгляду конкретної справи. З метою запобігання маніпулюванню автоматизованим розподілом справ, п. 6 ч. 4 ст. 185 ЦПК України передбачено повернення всіх позовних заяв поданих до цього самого суду іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав без повернення суми судового збору сплаченого за їх подання. Наслідком незаконного втручання в роботу Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи є притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за ст. 376¹ Кримінального кодексу України.

В контексті доступності правосуддя, як складової верховенства права, Венеціанською комісією розглядається питання незалежності суддів, зокрема наявності в законодавстві норм, що виключають можливість необґрунтованого відводу судді. Не поглиблюючись у наукову дискусію щодо підстав відводу суддів та порядку розгляду таких клопотань, зазначимо, що у вітчизняній процесуальній науці та практиці неодноразово наголошувалось на складності практичної реалізації учасниками справи відводу судді. Крім того, заявлення учасником справи необґрунтованого відводу може розглядатись суддею як втручання в його діяльність щодо здійснення правосуддя та звернення його з відповідним повідомленням, на підставі ч. 4 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суд-

дів», до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора [3]. Викладене дозволяє зробити висновок про достатню захищеність суддів від необґрунтованого відводу.

Ініціювання судового розгляду спору процесуальне законодавство пов'язує із зверненням зацікавленої особи до суду. Оскільки, у значній кількості випадків, особа не може самостійно виконати всі процесуальні вимоги щодо такого звернення, Венеціанська комісія наголошує на необхідності створення умов для доступу кожного до правової допомоги.

Стаття 59 Конституції України встановлює право кожного на професійну правничу допомогу, для надання якої, згідно ст. 131² Конституції, діє адвокатура. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» правова допомога у безоплатному порядку може надаватися особам визначеним у ст. 14 вказаного Закону за умови їх звернення та надання документів, що підтверджують право такої особи на безоплатну правову допомогу. Інші особи можуть залучити адвоката на договірних засадах з оплатою його послуг власним коштом з можливістю в подальшому компенсувати витрати на правову допомогу за рахунок протилежної сторони.

Виконання особою, що має право на безоплатну правову допомогу, формальних вимог пов'язаних з її отриманням або укладання договору з адвокатом та оплата його послуг особою, яка такого права не має, безумовно є доцільною у справах із значними позовними вимогами. Поряд з тим, у малозначних справах відповідні витрати часу та коштів, разом з необхідністю

сплати судового збору, можуть бути вищими ніж розмір вимог з якими особа звертається до суду чи проти яких заперечує. В таких випадках судовий захист для особи фактично стає недоступним.

У зв'язку з викладеним доцільним, на нашу думку, є запровадження до цивільного процесуального законодавства спрощеного порядку звернення до суду у малозначних справах. Відповідний порядок отримав апробацію у рамках адміністративного судочинства. Так, відповідно до ч. 3 ст. 160 КАС України позовна заява може бути складена шляхом заповнення бланка позову, наданого судом, частина 4 цієї статті встановлює право позивача на отримання допомоги службовця апарату адміністративного суду в оформленні позовної заяви. Запровадження подібного порядку звернення у малозначних справах в цивільному судочинстві сприятиме доступності правосуддя та більш повній реалізації принципу верховенства права.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз норм цивільного процесуального законодавства, що регламентують порядок звернення до суду з позовом, відкриття провадження у справі, підготовку справи до судового розгляду дає підстави для висновку про наявність законодавчих передумов для реалізації принципу верховенства права на відповідних стадіях цивільного судочинства. Водночас, доцільним є подальше вдосконалення процесуального законодавства в частині підвищення доступності правосуддя. виправданими, зважаючи на основоположний характер принципу верховенства права, є подальші дослідження його реалізації у сфері цивільного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 19.04.2022)
2. Rule of law checklist – Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e) (дата звернення: 19.04.2022)
3. Висновок члена Вищої ради правосуддя Розваляєвої Т.С. за результатами перевірки відомостей, викладених у повідомленні судді Білопільського районного суду Сумської області Черкашиної М.С., про втручання у її діяльність як судді щодо здійснення правосуддя. Вища рада правосуддя. м. Київ. 20 січня 2022 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/47-0-6-22_vysnovok_.pdf (дата звернення: 19.04.2022)
4. Кодекс адміністративного судочинства. Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10687> (дата звернення: 19.04.2022)
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. No 2680-VIII (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. №30. Ст. 141.
6. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24-35.

7. Погребняк С. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. Х. : Право, 2006. № 1 (44). С. 26-36.
8. Про безоплатну правову допомогу. Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n138> (дата звернення: 19.04.2022)
9. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Христов проти України» (Заява № 24465/04). Страсбург, 19 лютого 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text (дата звернення: 19.04.2022)
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/504> (дата звернення: 19.04.2022)
11. Тимченко Г. П. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 232-236.
12. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n9422> (дата звернення: 19.04.2022)